६ रा. रा. दत्तात्रय दा. रासने व संस्थानचे गवयांचे चिरंजीव जगन्नाथ किसनराव पार्थीकर हे साईपुढें गायनाची हजेरी देत होते व रा. रा. जगन्नाथ किसनराव पार्थीकर रोज श्रीपुढें दोनप्रहरीं श्रीसाईसच्चरिताचा अध्याय वगैरे वाचीत होते.

७ शिर्डी येथें ग्रामपंचायतीनें श्रीसाईबाबांच्या उत्सवाच्या दिवसांत रथ ज्या रस्त्यानें निघतो तो रस्ता करण्याचें काम प्रथम करण्याचें हातांत घेतलें आहे. त्यामुळें पावसाळ्यांत गुरुपौर्णिमेच्या उत्सावांत केव्हां केव्हां पावसामुळें रथ काढण्यास अडचण पडत होती, ती आतां दूर होईल.त्या कामाबद्दल सर्व श्रेय कोपर गांवचे मामलतदार रा. रा. फडके व शिर्डीच्या गांवपंच यांस दिलें पाहिजे.

८ सॅनिटेरियम

शिर्डी येथें सॅनिटेरियमच्या दोन खोल्यांचा पक्क्या इमारतीस दीड हजारपर्यंत खर्च येतो. कच्च्या इमारती बांधल्यास खर्च कमी येईल, परंतु थोडया जास्त खर्चाकरितां कच्च्या इमारती बांधणें श्रेयस्कर होणार नाहीं. जोंपर्यंत दीड हजार रुपयेपर्यंत रक्कम देणारा श्रीसाईभक्त मिळेल, तोंपर्यंत सॅनिटेरियमचें काम सुरू करण्याचें हातांत घेतां येणार नाहीं.

९ मुंबईचे डॉ. श्रीनाथ सीतानाथ अजिंक्य, ॲसोसिएट प्रोफेसर सुंदरदास कॉलेज यांनीं सॅनिटरियमकरितां त्यांच्या कै. भगिनीच्या नांवें विहीर बांधण्याकरितां श्रीसाईबाबांस रु. २५० पर्यंत अर्पण करण्याचें आश्वासन दिलें आहे.

१० श्रीसमाधिमंदिर व श्रीद्वारकामाई–मशीदमधील पेट्यांतील जमा

दोन्ही पेटया मिळून माघ महिन्यांत जमा. रु. ९३–१३–१. श्रीमंदिर-पेटींत रु. ८५–१२–९ व श्रीद्वारकामाई पेटींत रु. ८–०–६ रकमा आल्या. ता. ४–२–३५.

११ श्रीसाईसच्चरिताच्या ८० प्रती बांधून तयार झाल्या आहेत. ज्या भक्तांस प्रत पाहिजे असेल त्यांनीं खालील पत्त्यावर रु. ३–८–० भरून प्रत घेऊन जावी.

१२ शिर्डी येथें हवापाणी उत्तम आहे. ह.भ.प. दासगणू महाराज पंढरपुरात आहेत ते बार्शी लातुर मार्गानें नांदेडास लवकरच जाणार आहेत.

साईभुवन, १४१ प्रिन्सेस
स्ट्रीट, मुंबई २.
ता. ४ मार्च १९३५

सुंदरराव दि. नवलकर,
ऑ. चिटणीस,
शिर्डीसंस्थानकमिटी

२८१

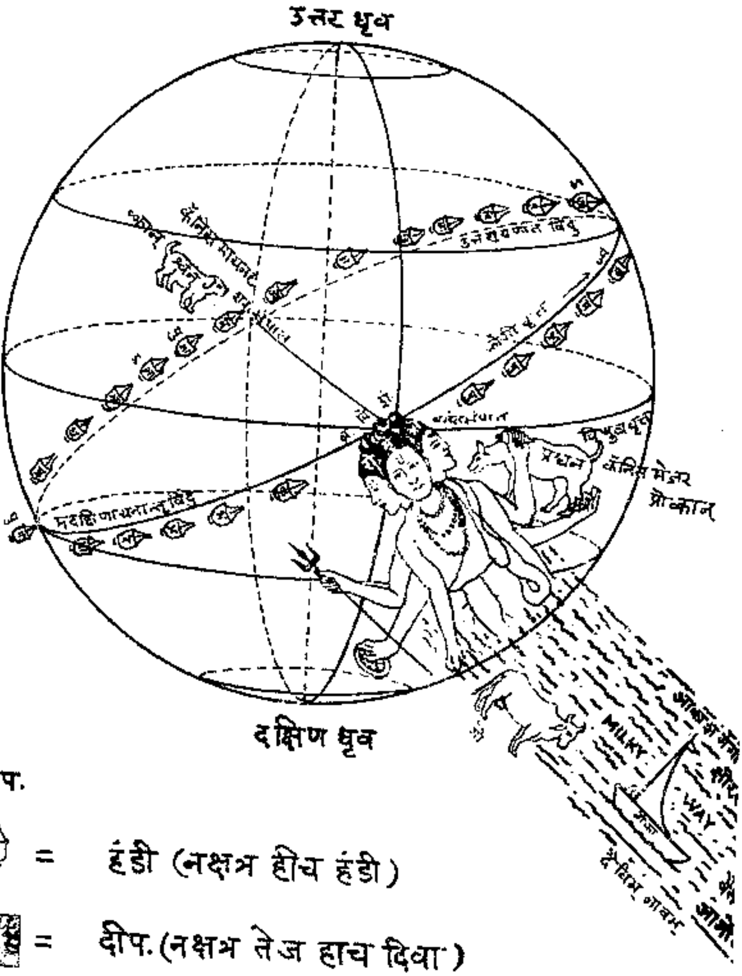

टिप.

= हंडी (नक्षत्र हीच हंडी)

= दीप. (नक्षत्र तेज हाच दिवा)

= ईश्वर (तीन ताऱ्यांच्या तीन देवता
म्हणजेच दत्त रूप व
दत्तरूप हेच तीन शामदालाचे ईश्वर)

ॐ

तारकापुंजात्मक वेदरूपीं गोश्वानयुक्त, रोहिणी, मृग, आर्द्रा, नक्षत्रपुंज देवता (ब्रह्मा, विष्णु, महेश) स्वरूपीं अत्यंत तेजस्वी, मनोवेधक, चित्ताकर्षक, नयनसुभग, वैभवशाली, अपूर्व, अश्रुत, अदृष्ट

आकाशस्थ त्रिमुखी दत्तगुरुमूर्ति

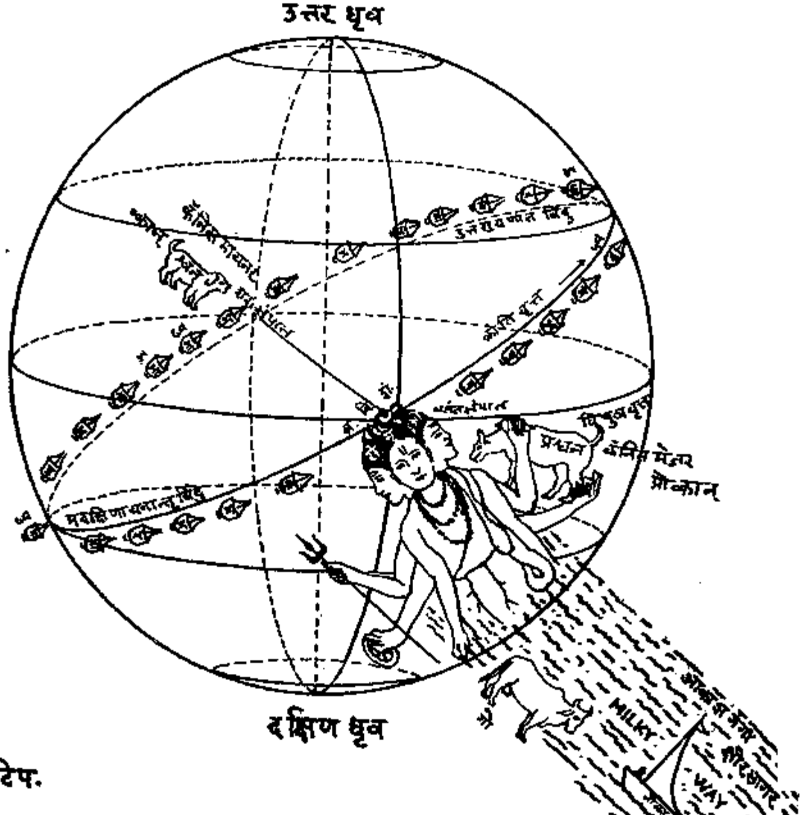

टिप.

= हंडी (नक्षत्र हीच हंडी)

= दीप. (नक्षत्र तेज हाच दिवा)

= झुंबर (तीन तार्‍यांच्या तीन देवता म्हणजेच ब्रह्म रुप व दत्तरुप हेच तीन शामदानाचे झुंबर)

श्रीदत्तचित्साई सद्गुरुभ्योनमः

श्रीदत्तजन्म कीर्तनाख्यान

श्रीयुत श्रीसाईलीला संपादक महाशय यांस सप्रेम कृ. शि. सा. न. वि. वि.

श्रीसमर्थ सद्गुरु मोरभट्ट अन्या ऊर्फ बुवासाहेब मोने शिरवळकर यांचें टक चरित्र आपल्या श्रीसाईलीलेच्या चालू वर्षाच्या २–३–४ या जोड कांत प्रसिद्ध झालें आहे. अन्या समाधिस्थ झाल्यास ६३ वर्षे झालीं. यांचा फोटो किंवा हातानें काढलेली त्यांची तसबीर कोठें तरी उपलब्ध होईल णून २—३ वर्षे मी सतत श्रम करीत होतों. परंतु व्यर्थ. शेवटीं शिरवळ गांतील व माझ्या घरातील ज्या मंडळींनीं त्यांना प्रत्यक्ष पाहिलें होतें व त्यांच्या डोळ्यांसमोर अजूनही दिसत आहेत, अशा मंडळीकडून अन्यांच्या गयष्टीची, चेहऱ्याची, बैठकीची, रंगारूपाची जी विश्वसनीय माहिती मिळाली, त्यावरून त्यांचा फोटो तयार करावा असें मनांत आलें. विविध संत-दापैकीं कोणत्या तरी संतविभूतींत अन्यांचें सादृश्य थोडया तरी प्रमाणांत मिळेल, अशा समजुतीनें शें दीडशें फोटो जमा केले. परंतु फुकट. आपल्याच साहाय्यानें श्रीक्षेत्र शिर्डी येथील बाबांच्या भक्तांपैकीं थोडें साम्य दिसत असलेल्या कांहीं भक्तांचे फोटो घेतले. परंतु अस्सल वैराग्यशील, पूर्ण ज्ञानी संतास साधारण कोटींतील अज्ञानी यःकश्चित भक्तांचा पेहराव चढवून यांना अन्या म्हणणें ही कल्पना माझ्या व आपल्या मनास मुळींच पटेना. त्या-नंतर माझ्या घरीं श्रीपरमहंस भास्करानंद सरस्वतींचा फोटो आहे, त्यांत व तुम्ही वर्णन देतां यांत बरेंच साम्य असावें; करितां तो फोटो तुम्ही पाहा असें म्हणून आपण मला प्रेमाग्रहपूर्वक सांताक्रूझहून खार येथें आपल्या घरीं रात्री ८–९ वाजतां नेऊन अडगळीच्या सामानांत पडलेला फोटो महाप्रया-सानें शोधून काढून मला दाखविला. तो मला कांहीं अंशीं पटला. त्यांत कांहीं फेरकार करून त्याचा ब्लॉक तयार करवून घेऊन हल्लीं हयात असलेले ७९–८० वर्षे वयाचे अन्यांच्या शेजारीं राहणारे, अन्या निवर्तले तेव्हा १७ वर्षांचे असणारे, विनोदानें अन्यांच्या हातच्या डोक्यावर टापऱ्या खाणारे

सद्गृहस्थ अप्पाजी गोविंद ऊर्फ आपासाहेब देशपांडे यांना अन्यांच्या ब्लॉकचा लहान फोटो इतर फोटोंत मिसळून दाखविला. त्यांनी बाकीचे फोटो बाजूस ठेवून भास्करानंदांच्या फोटोंत कांहीं साम्य आहे असें मला सां न त्यांत कांहीं फेरफार सुचविले, त्याप्रमाणें श्री वागळे फोटोग्राफर यांच्या खोलींत आपल्या समक्ष वागळयांना ते फेरफार सांगितले. विस्तृत फोटो (Enlarged) तयार झाल्यावर तो व दुसरे दोन विस्तृत फोटो घेऊन मी दत्तजयंतीकरितां शिरवळास ता. १३-१२-३४ रोजीं गेलों व तो फोटो त्याच दिवशीं आपासाहेब देशपांडे यांना दाखविला. त्यांनीं पसंत करून फोटोंत दिसणाऱ्या अन्यांच्या चेहऱ्याच्या, आजानुबाहु हातांच्या, योगासन घातलेल्या बैठकीच्या व दोन्ही बाजूच्या मोजतां येण्यासारख्या स्पष्ट दिसणाऱ्या बरगड्यांच्या व डोळयासमोर दिसणाऱ्या अन्यांच्या प्रत्यक्ष मूर्तीच्या विलक्षण साम्यतेची व अचानक साधलेल्या हुबेहुब पणाची फारच तारीफ केली व अत्यंत आश्चर्य प्रकट करून ते त्या फोटोकडे कांहीं काळपर्यंत पाहतच बसले व आपण केलेल्या श्रमांचें चीज झालें असें ते म्हणाले.

नंतर आम्ही बाबांचा, शिरवळदत्तप्रभूंचा व अन्यांचा असे तीन मोठे (Enlarged) विस्तृत सारख्या लांबीरुंदीचे फोटो मंदिरांतील गाभाऱ्याच्या दर्शनी भिंतीच्या दोन बाजूंच्या दोन गजांच्या मोठ्या खिडक्या व त्यांच्या मधील गजांचाच सुशोभित दरवाजा यांच्यावर आलेल्या तवकडीच्या भागाखालीं (under the gallery part) अनुक्रमानें बसविले.

ता. १९-१२-३५ पासून उत्सवाकरितां मंडळी येऊं लागली; त्यांत भोरजवळील विंगगांवचे श्रीयुत गंगाधर वामन ऊर्फ बाबा जोशी आचार्य,वय ७९-८० वर्षांचे,ज्यांच्या घरी अन्या नेहमी जावयाचे व ज्यांचें वय अन्यांच्या मरणसमयीं १६-१७ वर्षांचें होतें.ते आपल्या चिरंजीव व पुतण्यासह शिरवळास उत्सवाकरतां आले होते. त्यांची नजर सहज अन्यांच्या फोटोकडे गेली आणि 'अरे,हा मोरूमामाचा (बाबा जोशी अन्यांना मोरूमामा म्हणून म्हणत) फोटो

येथें कसा व कोठून आला?' म्हणून ते एकदम आश्चर्यचकित व विस्मयापन्न झाले व मला येऊन विचारूं लागले कीं, हा मोरूमामांचा फोटो तुम्हांस कोठें मिळाला? मी म्हटलें, 'अहो, हा तुम्ही व इतर मंडळींनीं दिलेल्या माहितीवरून मीं मुंबईहून तयार करून आणला.' ते म्हणाले, तुम्हीं अगदीं कमाल केलीत! अहो, यांत व मोरूमामांत इतकें आश्चर्यकारक साम्य व हुबेहुबपणा आहे कीं, आजच्या उत्सवांत प्रत्यक्ष मोरुमामा हजर आहेत व ते आपल्या देवखोलींत त्यांच्या नेहमीच्यापद्धतीप्रमाणें योगासन घालून जप करीत बसले आहेत असेंच मला वाटतें. काय हो हा अपूर्व व कपिलाषष्ठीचा योग! मोरूमामाच्या वेळीं या उत्सवांत श्रीदत्तमूर्तीची पूजा करण्याचें काम आमच्याकडे होतें. पुढें कांहीं कारणांनीं ती पूजा आमच्याकडून होईना म्हणून मोरूमामाच्या बंधूचें चिरंजीव श्री. पांडुरंगभटजी ती करूं लागले व हल्ली पांडुरंग भटजींचे चिरंजीव दत्तात्रय उर्फ बगोबा मोने ती करतात; पण तो हक्क आमचा आहे व तो हक्क आतां (फोटो आल्यामुळें) आम्ही बजावणार असें बाबा जोशी उद्गारले. त्यांच्या उद्गारण्यास व तशी प्रत्यक्ष कृति होण्यास एकच गांठ पडली. चमत्कार असा कीं बाबा जोशांच्या कनिष्ठ बंधूच्या (श्रीयुत दिगंबरराव ऊर्फ भाऊसाहेब पेन्शनर पोलिस प्रॉसिक्यूटर चिरंजीवांची) आय. सी. एस्.ची परीक्षा गेल्या सालीं पास झाली. परीक्षा पास झाली म्हणजे आपण येथें दरसाल एक प्रयोजन घालीत जाऊं असा भाऊसाहेबांचा संकल्प. परंतु गुदस्तां तो योग न येतां यंदा फोटो आल्याबरोबर मोरुमामा फार वर्षांनीं उत्सवांत दिसले व आता ते कायमचेच येथें राहणार या उदात्त भावनेनें म्हणा, अगर इतर दुसऱ्या कोणत्याही इच्छेनें म्हणा, पण भाऊसाहेबांनीं या वर्षी उत्सवांतील एका दिवशी श्रीसाईदत्तप्रभुमूर्तीची स्वतः महान्यास व लघुरुद्रपूर्वक षोडशोपचारे पूजा करून दणदणीत व सुंदर प्रयोजन घातलें व पुढेंही दरवर्षी अशीच पूजा करण्याचें व प्रयोजन घालण्याचें आश्वासन दिलें. संतांच्या हुबेहुब फोटोंत किती तरी जोर व चित्ताकर्षक शक्ति असते! अन्यांच्या फोटोनें कित्ये-

कांच्या अंतःकरणांत कर्तव्य विस्मृतीची जागृती, नवीन कर्तव्यबुद्धीची प्रेरणा उद्दीपित करून ज्यांनीं अन्यांना मुळींच पाहिले नाहींत, पण सत्पुरुष या नात्यानें ज्यांच्या अंतःकरणांत त्यांच्यासंबंधानें एक प्रकारची पूज्यबुद्धि वास करीत होती, अशा गांवांतील व परगावांतील शेंकडों स्त्रीपुरुषांच्या मनांतील अन्यांबद्दलचे कुतूहलपूर्ण धन्योद्गार बाहेर पाडिले.

याच उत्सवाकरतां सालाबादप्रमाणें या वर्षीं भोरचे सधन सावकार व सद्गृहस्थ कोंडोपंत आण्णा धवडगांव आले होते. यांनीं ते फोटो पाहून एका गृहस्थास प्रश्न केला कीं, "कां हो हा नारायणभट्टांचा फोटो का?" ते म्हणाले नाहीं;तो देव मामलतदारांनीं अन्यांचा फोटो तयार करून आणिला आहे ते म्हणाले, मीं अन्यांना पाहिलें नाहीं; पण नारायणभट्टांना चांगले पाहिले आहेत व नारायणभट्टांचा तोंडावळा हुबेहुब अन्यांच्या तोंडावळ्या सारखाच होता. ते अन्यासारखेच उंच, काळे किडकिडीत होते. नंतर कोंडापंतअण्णांनीं मलाही हीच गोष्ट सांगितली व म्हणाले कीं, एके दिवशीं ते रस्त्यानें जात असतां त्यांना एक अनोळखी गृहस्थानें सहज विचारलें कीं, कां हो, आपण कुशाबानानांचे चिरंजीव का? त्यांनीं म्हटलें होय. पण तुम्ही मला हें कशावरून विचारलेंत असें अण्णांनीं त्या गृहस्थांना विचारलें, तेव्हां ते म्हणाले, 'अहो तुमच्या तोंडवळ्यावरून. तुमचा चेहरा अगदीं हुबेहुब कुशाबा नानांच्या चेहऱ्यासारखा दिसतो. यावरून अन्यांचा फोटो किती हुबेहुब निघाला आहे याची कल्पना करतां येईल.

उत्सव संपल्यानंतर सुमारें १५–२० दिवसांनीं भोर संस्थानचे युवराज सरकार श्रीमंत भाऊसाहेब श्रीदत्तदर्शनाकरतां शिरवळास आले. व नवीन लावलेल्या फोटोकडे पाहतां पाहतां या फोटोकडे पाहून मला विचारलें कीं, हा फोटो कोणाचा? मीं सांगितलें, हें मंदीर ज्या संतविभूतींच्या स्मरणार्थ बांधलें आहे त्या श्रीमोरभट्ट अन्या मोन्यांचा. हा तुम्हास कसा मिळाला म्हणून त्यांनीं पुन्हा प्रश्न केला. मिळालेल्या उपलब्ध माहितीवरून तयार करवून आणिला म्हणून मीं सांगितलें. फोटो फारच सुंदर साधला आहे म्हणून त्यांनीं त्याची तारीफ केली. नंतर युवराजसाहेब श्रीदत्तमूर्तींच्या

विस्तृत फोटोकडे वळले, व 'कां हो, मी जो ह्या दत्तमूर्तीचा काढलेला लहान फोटो तुम्हास दिला होता, त्यावरून हा विस्तृत (enlarged) केला आहे काय ?' असें त्यांनीं मला विचारलें. मीं म्हटलें होय, त्यावर श्रीमंत म्हणाले, '**अहो**, माझ्या फोटोपेक्षां हा विस्तृत फोटो कितीतरी सुबक व सुंदर साधला आहे.' असें म्हणून त्यांनीं त्याची फार राखाणणी केली. मुळापेक्षां हा विस्तृत फोटो फारच छान वठला आहे असे जे आपण उद्गार काढले होते, त्याची सत्यता पटली. असो. यावरून अन्यांचा फोटो व दत्तगुरुमूर्तीचा विस्तृत फोटो, हे किती हुबेहुब साधले आहेत याची कल्पना आपल्यास येईल.

ही पहिली महत्त्वाची गोष्ट झाली.

आतां दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे माझ्या साताऱ्च्या कनिष्ठ भगिनी कै. श्रीमती सुंदराताई किराणे यांनीं शिरवळास तिगस्त सालीं कांहीं महिने मुक्काम केला असल्या वेळीं ता. १५-१२-३२ उजेडता गुरुवार रोजीं पहाटें त्यांच्या स्वप्नांत अशाच बैठकींची, उंच, सडपातळ किडकिडीत, काळ्या रंगाची, सरळ नाकाची, मंदिराच्या गाभाऱ्यावरील पुढें आलेल्या तबकडीच्या भागाखालीं अधांतरी ध्यानस्थ हल्लींच्या आसनासारखें आसन घालून बसलेली त्यांनीं पाहिली. आपण तेथून पडाल, आपण खाली जमीनीवर बसा, अशी त्यांनीं त्या मूर्तीची प्रार्थना करतांच, **माझी नेहमी बसण्याची हीच जागा आहे.** मी येथून खाली पडणार नाहीं, कोणतेंही शस्त्र माझी खांडोळी करूं शकणार नाहीं, पाणी मला बुडवूं शकणार नाहीं, व अग्नि मला जाळूं शकणार नाहीं, तुम्ही घाबरूं नका, **मी येथेंच बसणार,** असें त्या मूर्तीनी सुंदराताईस सांगितलें. नांव विचारतां माझें नांव आनंदराशि आहे. असें सांगितलें. ज्या अधान्तरी जागेवर सुंदराताईनीं ही मूर्ति बसलेली पाहिली, त्याच जागेवर हल्लीचा अन्यांचा फोटो सहजासहजीं व अचानक बसला आहे. हा तरी विलक्षण योग व चमत्कार नव्हे का ! कांहीं दिवसांनीं विवस्त्र परमहंस भास्करानंद

213

विग्रहांत सवस्त्र संसारी पण पूर्ण वैराग्यशील आनंदराशि मी याच ठिकाणं येऊन बसणार आहें अशी अगाऊ सूचना अन्यानीं दृष्टांतरूपानें देऊन तिची सत्यता अन्यांच्या या फोटोनें प्रत्यक्ष पटविली नाहीं का ?

आतां तिसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे आपण मला जो भास्करानंदाच फोटो दाखविलात त्यांत त्यांची पार्श्वभूमिका(Back Ground) काय होतं याकडे त्या वेळीं आपलें किंवा माझें मुळींच लक्ष गेलें नव्हतें. परंतु श्री. वागळे यांनीं जेव्हां सर्व सुचविलेल्या फेरफारांसह अन्यांचा फोटो विस्तृत तयार केलेला मीं आपल्यासमक्ष त्यांच्या आलेख्यशाळेंत पाहिला, तेव्हां त्यांतील पार्श्वभूमिकेकडे माझें सहज लक्ष गेलें व या पार्श्वभूमिकेत शिरवळच्या दत्तमंदिरांतील अर्धगोलाकृति घुमटाचा भाग अचानक कसा उमटला याचें राहून राहून मला आश्चर्य वाटलें व खरोखरच बाबांच्या अगाध लीलेचें कौतुक वाटलें ! कारण वर्णनावरून तयार केलेल्या फोटोला पार्श्वभूमिका कसली तरी कल्पनेनेंच काढावयाची तर ती कोठली तरी निघेल. पण या ठिकाणीं ती शिरवळमंदिरातील घुमटाचीच हुबेहुब कां निघावी ! नंतर न्हाहाळून पाहतां भास्करानंद कोठल्या तरी मंदिरात बसले असतांना हा त्यांचा फोटो घेतला आहे असें दिसलें. पण मंदिरांचीं शिखरें व घुमट नानाप्रकारचे व नाना आकाराचे असतात. मग भास्करानंदस्थित मंदिराचा घुमट व शिरवळदत्तमंदिराचा घुमट यांच्यांत तंतोतंत साम्य येऊन तीच पार्श्वभूमिका अन्यांचे फोटोस मिळाली कशी ?

हा काकतालीय न्याय का ! व हा जर काकतालीय न्याय असेल, तर वरील सर्व वर्णित गोष्टींतही काकतालीय न्यायच म्हणावा लागेल. खात्रीनें हा न्याय काकतालीय नव्हे. निसंशय यांत श्रीसाइदत्त प्रभु बाबाची अतर्क्य व कल्पनातीत जादू भरलेली आहे !

ह्लोंच्या पार्श्वभूमिकेमुळें अन्यांना जणूं हल्लीं नवीन बांधलेल्या शिरवळ दत्तमंदिरांत बसवून त्यांचा प्रत्यक्ष फोटो घेतला आहे कीं काय, असें भासतें. ही साईमाउलीची अगम्य करणी नव्हे तर काय !!!

असो. श्रीयुत वागळे फोटोग्राफर यांचा मीं या कामीं फारफार आभारी आहें. तथापि याचें श्रेय मुख्यत: आपल्याकडेच आहे. केवळ माझ्या मनीषेचे लाड पुरविण्याकरतां हा कपिलाषष्ठीचा योग जुळवून आणण्यांत आपल्यास अत्यंत मेहनत, श्रम व कष्ट पडले व साईलीलेचा २–३–४ हा जोडअंक काढण्यास विलंब लागला. त्यामुळें साईसद्भक्तांचा ठपका आपल्यास खावा लागला. पण याचा आपल्यास योग्य मोबदला मिळून, आपल्या प्रयत्नाचें चीज झालें; हें लिहिण्यास मला अत्यंत आनंद वाटतो " नहि कल्याण कृत्कश्चित् दुर्गतिंतात गच्छति " या श्रीमद्भगवद्गीतेंतील परमात्मवचनाप्रमाणें कोणतेंही सत्कृत्य (फोटोरूपि संतसेवा) केव्हांही फुकट जात नाहीं. शेवटीं "क्लेश: फलेनहि पुनर्नवतां विधत्ते" या पुराण गीर्वाण कविश्रेष्ठ कालिदासोक्तीप्रमाणें क्लेशाचें फल मिळालें म्हणजे पुन्हा तसेच नवीन श्रम करण्यास अधिक बळ येतें. त्याप्रमाणें आपल्यासही येवो अशी त्या साईदत्तमाउलीच्या पवित्र चरणीं नम्र प्रार्थना करून आपली रजा घेतों.

ठाणें, मिति माघ शु. ५ गुरुवार
शके १८५६. ता. ७–२–३५

आपला नम्र सेवक
बाळकृष्ण विश्वनाथ देव

२९५

श्रीदत्तचित्साइसद्गुरुभ्योन्नमः

प्रस्तावना

परमात्मनिर्मित विश्वांत प्रत्येक जीवाची, जन्मापासून मरेपर्यंत, आत्यंतिक व अक्षय सुखाकरतां रात्रंदिवस धडपड चालू आहे. तें सुख, कोणी अलौकिक विद्यार्जनांत, कोणी प्रचंड द्रव्यार्जनांत, कोणी लोकोत्तर मल्लगिरींत, कोणी सौंदर्य व गुणसंपन्न कामिनीविलासांत, कोणी कुग्राम-निवासांत, कोणी नगरोपनगरांश्रयांत, कोणी निर्जन व गर्द तपोवनांतील शिवालयांत किंवा मठांत, कोणी पुण्यतटिनीतीरावर उभारलेल्या तृणकुटींत वा पर्णशाळेंत, कोणी गिरिगुहाविवरांत वा पर्वतदरीकंदरांत वा सह्य-विंध्य-हिमाचलादि नगाधिराज शिखरांवर मिळेल अशा समजुतीनें देशोधडी रानोमाळ भटकत हिंडत फिरत असतात. परंतु त्या त्या विषय किंवा वस्तु किंवा स्थानप्राप्तींत, त्या सुखाचा अभाव दिसून आल्यामुळें, त्यांना शेवटीं या सुखाकरितां, निर्गुण, निराकार, निरामय, निरंजन परमात्माचे प्रत्यक्ष सगुणावतार संतरत्न सद्गुरुरायांच्या दिव्य, पुण्य व पवित्र चरणकमलीं "सर्वधर्मान् परित्यज मामेकं शरणं व्रज" या श्रीमद्भगवद्गीतेंतील श्रीकृष्ण परमात्मो परमात्मोक्तीप्रमाणें त्यांनीं शरण जाऊन, त्यांच्यावर नितांत श्रद्धा ठेवून, त्यांची धैर्यानें शांततेनें, चिकाटीने व दमानें, अंतःकरणपूर्वक अनन्य भक्तिभावानें सतत सेवा करून त्यांची अनर्घ कृपा संपादन करून त्या सुखाचा लाभ करून घ्यावा लागतो, हें निश्चित.

ह्या सद्गुरुमणिमालिकेपैकींच श्रीदत्तप्रभु हे आद्य सद्गुरु चूडामणि आहेत, हें सर्वश्रुत आहे. सद्गुरुसेवा करण्याची जीं निरनिराळीं अनेक अंगें आहेत, त्यांपैकींच कीर्तन हें एक अंग आहे.

शिरडीचे श्रीसमर्थ सद्गुरु साईबाबा, शिरवळचे श्री मोरभट्ट अन्या मोने, अक्कलकोटचे श्रीस्वामीमहाराज, केडगांवचे श्रीनारायणमहाराज,

गरुडेश्वरचे श्रीवासुदेवानंद सरस्वती टेंबेमहाराज, आदिकरून ह्या सर्व एकमुखी दत्तावतार संतविभूति होत.

श्रीटेंभेस्वामीकृत श्रीदत्तात्रयषोडशावतारजयंतिकल्पनामक संस्कृत पुस्तकांत दत्ताच्या सोळा अवतारांचें वर्णन देऊन त्या त्या अवताराच्या जयंतीचा महिना, वार, तिथि, नक्षत्र, प्रहर, काल देऊन जयंतीकाळीं प्रसाद म्हणून जो पदार्थ वांटावयाचा त्यांचीं नांवें दिलीं आहेत.

सोळा अवतारांपैकीं दुसऱ्या अवतारांत दत्तप्रभूंनीं तीन शिरें व सहा हात व तिसऱ्या अवतारांत तीन शिरें व चार हात व इतर १४ अवतारांत एक मुख व दोन हात धारण केले होते, असें त्याच जयंतिकल्पावरून दिसतें.

तसेंच सोळा अवतारांपैकीं १५ अवतार अयोनिसंभव व फक्त एकच कालाग्निशमन चवथा अवतार योनिज असा झाला व तो श्रीसाध्वी-चुडामणी अनसुया मातेच्या उदरांतून झाला, असेंही त्याच जयंतिकल्पा-वरून दिसतें.

हल्लीं सर्वत्र ठिकाणीं दत्तजयंतीच्या दिवशीं कीर्तनांत जें दत्त-जन्माख्यान लावण्यांत येतें, तें तृतीय अवताराचें कथानक आहे. या अव-तारीं दत्तप्रभूंनीं अनसूयामातेच्या पोटीं प्रत्यक्ष जन्म घेतलेला नाहीं. फक्त पूर्वीच्या दोन अवतारांतील सवस्त्र षोडशवर्ष तरुण पुरुषाकृतिऐवजीं अतिबाळ म्हणजे सद्यः प्रसूत झालेल्या विवस्त्र तान्ह्या मुलाचें रूप धारण केलें, इतकेंच.

दत्तभक्तांत दत्तभक्ति तीन प्रकारची आढळून येते. एकमुखी दत्ताची, दत्तपादुकांची, व त्रिमुखी दत्ताची. एकमुखी दत्त फार क्वचित ठिकाणीं आढळतात. श्रीक्षेत्र काशी, पंढरपूर, नगर, खडकी व शिरवळ वगैरे ठिकाणीं एकमुखी दत्तमूर्ति आहेत. पादुका व त्रिमुखी दत्तमूर्तीच विशेषेंकरून

२१५

सर्वत्र आढळतात. त्यामुळें एकमुखी दत्ताचे भक्त कमी. पादुकांचे व त्रिमुखी दत्तांचे भक्त असंख्य.

त्रिमुखी अयोनिसंभव बालरूप दत्तजन्माचें आख्यान अनेकांनी अनेक तऱ्हेनें रचलेलें आहे, व तेंच कथानक सर्वत्र ठिकाणीं दत्तजयंतीच्या दिवशीं लावण्यांत येतें. खरें उदरगर्भजन्माख्यान म्हणजे फक्त कालाग्निशमन एकमुखी दत्तजन्माख्यानच होय असें स्पष्ट दिसतें, व कालाग्निशमन जन्माख्यान आजपावेतों कोणी तयार केल्याचें माझ्या वाचनांत किंवा ऐकिवांत नाहीं. म्हणून प्रसंगास साजेल असा मुळांत थोडा फेरफार करून अत्यल्पबुद्धीनें व श्रीसमर्थसद्गुरु साईबाबांच्या प्रेरणेनें मीं हें आख्यान रचण्याचा प्रयत्न केला आहे. हें अख्यान श्रीदत्तावतार बाबांचेंच आहे.

दोन्हीं कथानकें रम्य, रसाळ व हृदयंगम असून एकाच दत्तप्रभूचीं असल्यामुळें व अखिल महाराष्ट्रांत दत्तजयंतीच्या तिथि फक्त दोनच म्हणजे मार्गशीर्ष शु. १४ व १५ असल्यामुळें ज्यांस जें कथानक रुचेल व मास, तिथि काल व प्रसाद म्हणून वांटण्याची वस्तु यांस अनुसरून जें युक्त दिसेल तें त्यांनीं लावावें. म्हणजे प्रसंग व आख्यान यांची विसंगतता भासणार नाहीं.

आख्यानाचा सारांश

पूर्वरंग:—त्रित्वाची कल्पना विश्वारंभापासून आहे. नवी नाहीं. याच त्रित्वाची त्रिगुण, त्रिपुटी अशीं निरनिराळीं नांवें आहेत. प्रथम परमात्मा फक्त ऐनजिनसी एकटेच होते. मी एकटा आहें, मला पुष्कळ व्हावयाचें आहे असें त्या निर्गुण स्वरूपास स्फुरण झालें. स्फुरण झाल्याबरोबर प्रकृति (माया, द्वैत, अज्ञान, अव्यक्त, आभास) निर्माण झाली व प्रकृतीनें त्रिगुणान्वित विश्वखेळ निर्माण केला. कोणताही खेळ एकांत, किंवा दोघांत केव्हांही होतच नाहीं; त्यास तिघांची जरूर असते; खेळणारा, खेळगडी व खेळसामग्री.

त्रित्वाची कल्पना वेदांत आहे, व ती "एकोऽहं; बहुस्याम् नान्यदस्तीति," अशा वचनांनीं व ब्रम्हा, विष्णु, महेश या त्रिमूर्ति स्वरूपांनीं ठिकठिकाणीं दर्शविली आहे व त्यावरूनच ती आपल्या हिंदुस्थानांत हिंदुधर्मीय आर्य लोकांत रूढ झाली आहे. आतां ही त्रिमूर्तींची कल्पना आपल्याच देशांत व आपल्याच लोकांत आहे असें नव्हे. ती ज्या ज्या देशांत (तिबेट, जपान वगैरे) बुद्ध धर्म चालू आहे त्या त्या देशांत, तसेंच खिस्तीधर्मीय युरोप व अमेरिका खंडांत, तसेंच चीन, इजिप्त, (आफ्रिका) असीरिया व पर्शिया या देशांतील तद्धर्मीय लोकांतही आढळते. त्याचप्रमाणें ही कल्पना केवळ भूलोकांतच आढळते असें नाहीं. ती स्वर्गलोकांत व तेजोमय खगोलांतील तारकापुंजांत ही दृक प्रत्ययास येते व ही गोष्ट पनवेलचे श्रीयुत फडके यांचे श्रीदत्तभक्तरहस्य व मुंबईचे श्रीयुत ओगले यांनीं ओरायनच्या आधारें लिहिलेल्या वेदकालनिर्णय या पुस्तकावरून सिद्ध होते.

आतां त्रित्वाची कल्पना जशी नवी नाहीं, तशी या त्रित्वास जें "दत्त" हें सुंदर नांव मिळालें आहे, तेंही नवें नाहीं. श्रीदत्तगुरूंनीं तिसऱ्या अवतारांत आपण स्वतः होऊनच तें पुण्य नामाविधान धारण केलें आहे. भूगोलांतील दत्तमूर्तीपेक्षां खगोलांतील (आकाशांतील) गोश्वानयुक्त तारकामयी तेजःपुंज दत्तमूर्ति खरोखरच अत्यंत प्रेक्षणीय व मननीय असून सर्वव्यापी परमात्मा विश्वांत कोठकोठें कसकशीं स्वरूपें धारण करून वावरत आहेत, हें प्रत्यक्ष दर्शविणारी आहे, व हीच मूर्ति जगदुद्धारार्थ मानवरूप धारण करून खालीं आली आहे कीं काय असें वाटतें.

हा विश्वखेळ म्हणजे त्रित्वाचा किंवा त्रिमुखी दत्तमूर्तीचा खेळ ऊर्णवाभि (म्हणजे कोळी spider) याच्या खेळाप्रमामाणें आहे. कोळी प्रथम आपल्याच उदरांतून काळसर तंतु काढून त्याचें जाळें विणतो. नंतर त्यांत जिवंत क्रिमी, कीटक माशा वगैरे लहान लहान जीवजंतु पकडून

शेवटीं त्या सर्वांसह त्या जाळ्याचा ग्रास करून टाकून फक्त आपण एकटाच उरतो. त्याचप्रमाणें निर्गुण वस्तूस स्फुरण होण्याबरोबर ती माया (प्रकृति) रूपि जाळें निर्माण करते व त्यांत विश्वांतील चराचर जीवजंतु पकडून कल्पांतीं विश्वरचनेसह मायेचा ग्रास (लय) करून टाकते. यावरून त्रिमुख हें परमात्माचें आभासिक अतएव मिथ्या स्वरूप आहे व एकमुख हें आभासशून्य अतएव सत्य स्वरूप आहे असें होतें, तथापि श्रीमद्भगवद्गीतेंत लिहिल्याप्रमाणें चतुर्भुज (अवतारसगुण) व विश्वरूप (अवतारशून्य मूळचें निर्गुण) हीं अनुक्रमें आभासिक व सत्य स्वरूपें त्याच परमात्माचीं असल्यामुळें (व आपण परमात्मसत्तेच्या उच्च कोटींतील माणसें नसल्यामुळें) जशी आपल्यास सारखीच सत्य व वंद्य, तशीच येथें ही त्रिमुख व एकमुख हीं त्याच दत्तगुरूंचीं स्वरूपें असल्यामुळें आपल्यास दोन्हींही सारखीच सत्य व वंदनीय आहेत.

या आकाशस्थ आपल्या मस्तकावर उभे असलेल्या हुबेहुब दत्तमाउलीच्या गोश्वानयुक्त त्रिमुखी दैवताचें नक्षत्रपुंजात्मक तेजःपुंज सौंदर्य पाहून त्या श्रीसाईदत्तचरण कमळांतील ब्राम्हानंदरूपि मधुर मकरंदाचा आस्वाद घेण्यांत बाल मधुकराचें मन त्यांच्या पुण्यचरणीं गुंग झालें आहे असें विनम्रपणें व अत्यादरपूर्वक सांगून पूर्वरंग समाप्त केला आहे.

उत्तररंग:—विश्व निर्माण करण्याकरितां परमात्मांनीं प्रथम जे सात मानसपुत्र निर्माण केले, त्यांपैकीं महर्षि अत्री हे एक होत. ह्या मानसपुत्रांना प्रजापति अशी संज्ञा आहे. सर्व प्रजापतींत अत्रि ऋषि हे एक महातेजस्वी व वन्हिप्रभावी विद्वद्रत्न होते. श्रीकर्दम महामुनि हेही एक प्रजापतीच होते. कर्दमऋषींचें लग्न प्रख्यात स्वायंभु मनूची कन्या श्रीदेवी देवहुती ह्यांच्याशीं झालें. ह्या जोडप्यास श्रीपरमात्म विभूति कपिल महामुनि व साध्वीचूडामणी जगदंबा अनसूयामाता आदिकरून अपत्यें झालीं. ह्या अनसूयामातेचा विवाह महर्षि अत्रींबरोबर झाला. हें ऋषिदंपत्य दंडका-

रण्यांत फार प्रेमानें व आनंदानें कालक्रमणा करीत असे. परंतु त्यांना संतति नसल्यामुळें पुत्रचिंतेनें त्यांचें चित्त नेहमीं जळत असे.

प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवास सुद्धा तप केल्यावांचून सृष्टि निर्माण करतां येईना. करितां आपणही तप केल्यावांचून आपल्यास संतति होणार नाहीं अशी अनसूयामातेची पूर्ण खात्री झाल्यावरून त्यांनीं तुम्हास स्वतःलाच संतति नाहीं, तर तुम्ही प्रजापति कसले, असें आक्षेपगर्भ (Taunting किंवा sarcastic) कटु-पण विनयशीलतेनें अत्रिऋषींजवळ भाषण करून हिमाचलावर घोर तपश्चर्या करून परमात्माला वश करून घेण्याचा हट्ट धरला. ऋषिवर्यांनीं आपल्या लाडक्या सहधर्मचारिणीच्या प्रेमाग्रहास मान देऊन तीं उभयतां हिमालयावरील ऋक्ष नांवाच्या शिखरावर गेलीं व तेथें घोर तप करूं लागलीं. त्यांच्या उग्र तपसामर्थ्यानें आदिमावतार दत्तगुरु **योगिराज** यांची रम्य १६ वर्षांची मूर्ति त्या ऋषिदंपतीसमोर प्रत्यक्ष उभी राहिली.

या प्रत्यक्ष दर्शनानें त्यांच्यापैकीं कोणाचेंच समाधान झालें नाहीं. अत्रिऋषींनीं योगिराजांना फार दूषण दिलें. अनसूयामातेला तर देवाच्या या मायावीपणाबद्दल फार राग येऊन त्यांनीं देवाची चांगलीच निर्भत्सना केली, व रागानें त्या उभयतांनीं त्याच पर्वतशिखरावरच्या परम नांवाच्या तीर्थावर पुन्हा शंभर वर्षें उग्रतर तपश्चार्या केली. त्या तपश्चर्येच्या योगानें अत्रिऋषींच्या मस्तकातून एक भयंकर तेज बाहेर पडलें. त्या तेजाची प्रखरता विश्वास सहन होईना. म्हणून सर्व चराचर विश्व ब्रम्हा विष्णु महेश या तीन देवांकडे आश्रयाकरितां गेलें. त्या त्रैमूर्तीनीं जगतास अभय देऊन ते तिघे देव अत्रिऋषींच्या आश्रमांत गेले. मी एकाच देवाचें ध्यान करीत असतां तुम्ही कोण व तिघे येथें कशाकरतां आलां म्हणून अत्रींनीं त्यांना सविस्मय प्रश्न केला. तूं ज्या एका देवाचें चिंतन करीत आहेस तोच एक देव आम्ही आहों. तूं आमच्यांत भेद न मानतां त्या एकाचेंच चिंतन करीत बैस. असें बोलून ते तिघे अंतर्धान पावले व पुन्हा

२९

अत्रिवरद नामक दत्तगुरूंचा दुसरा अवतार घेऊन पूर्वीप्रमाणें दिव्य तरुण १६ वर्षांचा तीन शिरें व सहा हाताचा देह धारण करून त्या ऋषिदंपतीच्या पुढें येऊन उभे राहिले व त्रैलोक्यांत जो दुर्मिळ वर असेल तो मागा असें म्हणाले. या दर्शनानेंही त्या ऋषिदंपतीचें समाधान झालें नाहीं. तथापि वरच देत असाल, तर तुमच्यासारखें पुत्ररत्न द्या अशी अत्रींनी त्यांच्याजवळ याचना केली. परंतु देवाच्या या जादुगिरीबद्दल अनसूयामातेनें देवाची सणसणीत कानउघाडणी करून त्याच्या या ऐंद्र-जालिक कृत्याबद्दल पूर्ण नापसंती, निराशा, क्रोध व तिटकारा दर्शविला. अत्रींनी त्यांचें सांत्वन केलें. इतक्यांत परमात्म्यांनीं त्यांना आणखी एक हुलकावणी देऊन निसटून जाण्याची निराळीच युक्ती काढली.

तुमच्या कठिण व खडतर तपाला मी भुललों व आतां मी स्वत:-लाच तुम्हास देऊन टाकून तुमच्या अधीन होऊन तुमच्या इच्छेप्रमाणें बालरूप धारण करतों. असें म्हणून दत्तगुरूंनीं तृतीय अवतारांतील सद्यः प्रसूत असें बालस्वरूप धारण करून दत्त हें नामाभिधान धारण केलें. तें दिव्य मोहक बाळ दिगंबररूप पाहून अत्रि ऋषि इतके शांत तरी सुद्धा खिन्न झाले. मग अनसूया मातांच्या संतापाला तर विचारावयासच नको! त्यांनीं देवाच्या या नटवेगिरी व फसवेगिरीबद्दल देवाचा खरपूस समाचार घेतला व पुन्हा उग्र व भयंकर तप करून मी आपल्या पातिव्रत्य तेजानें तुझ्या हातावर तुरी देऊन तुलाच माझ्या उदरांत जन्म घेण्यास लावून तुला चांगली शिक्षा करीन व आजवर केलेल्या अशा प्रकारच्या अपराधांची तुझ्याकडून कबुली घेऊन तुला पायां पडावयास लावीन अशी परमात्मास सणसणीत तंबी दिली.

आतां आपण पुन्हा अति उग्र तप करूं व तो देव आपल्यास कसा औरस पुत्र देत नाहीं तें पाहूं असें म्हणून त्या ऋषिदंपतीनें स्वत:च्याच आश्रमांत तिसऱ्या वेळीं तप करण्यास प्रारंभ केला. त्या तपाच्या उग्रतमते-मुळें अत्रिऋषींच्या मस्तकांत असह्य असा कालाग्नि उत्पन्न झाला व त्यांना तप करण्याचें सुचेना. त्यांच्या अंगाची लाही लाही झाली, व प्राण व्याकुळ

झाले. अनसूयामातेनें परमात्माचा धांवा केला. परमात्मास दया आली. नंतर लगलीच परमात्मा स्वतःच वायु व मेघ बनून अत्रींच्या शरीरांत करुणामृताची वृष्टि करण्याकरतां शिरले. तत्क्षणीच अत्रींचा दाह शांत झाला व त्यांनीं ऋतुमती अनसूया मातेकडे सकाम दृष्टीनें पाहिलें. त्याही सकाम झाल्या. इतक्यांत अत्रिऋषींच्या नयनांतून एक दिव्य भयंकर तेज बाहेर पडलें. तें तेज पाहून अनसूया मातेला अत्यानंद झाला. हें तेज सहन करण्यास आपल्यावांचून श्रीलक्ष्मी, पार्वती सावित्री आदिकरून कोणीही पतिव्रता समर्थ नाहींत व हें आतां सर्व विश्वाची राखरांगोळी करील असें समजून त्यांनीं तें विश्वदाहक तेज वरच्यावर झेलून आपल्या उदरांत सांठवून ठेविलें त्यापासून त्या तत्क्षणींच गरोदर राहिल्या. त्यांना वैराग्याचे डोहळे लागले. नऊ मास पूर्ण झाल्यावर त्या मार्गशीर्ष शु. १४ बुधवार, रोहिणी नक्षत्र प्रदोषकालीं प्रसूत झाल्या. त्यांना जगदुद्धारक चतुर्थावतार **कालाग्नि-शमन** नामक पुत्ररत्न झालें. तें दिव्य व अत्यंत सौंदर्यवान पुत्रमुख पाहून त्यांना अत्यानंद झाला. त्यांनीं त्या बालकाचें अमर्याद चुंबन घेतलें व त्याला स्तनपान दिलें व तूं जरी पहिलें आद्यतत्त्व आहेस, तरी मला तूं तुझी आई म्हणून मानिलें आहेस. करितां माझें सर्व कोडकौतुक पुरीव, असें सांगून त्यास पाळण्यांत घालून गाणें म्हणून झोंके देऊन निजविलें. याप्रमाणें वर्णन करून येथें आख्यान समाप्त केलें आहे.

मिति श्रावण कृ. १३
गुरुवार शके १८५६
ठाणें

श्रीसाईपदरज दासनुदास

बाळकृष्ण विश्वनाथ देव

२५८

श्रीदत्तचित्साईसद्गुरुभ्योनमः

चतुर्थावतार दत्तगुरु श्रीकालाग्निशमन साईदत्तजन्म कीर्तनाख्यान

नमन

श्रीगणेशायनमः। सजयति सिंदुरवदनो देवो यत्पाद पंकज

स्मरणं वासरमणिरिव तमसां राशिं नाशयति विघ्नानाम्।

नमन व प्रार्थना

१ पद

(रामदास माउली० या चालीवर)

दयाघन माउली गे। माय माझी दत्तराज माउली ॥
दत्तराज माउली गे। माय माझी ज्ञानराज माउली ॥
ज्ञानराज माउली गे। माय माझी साइराज माउली ॥
साइराज माउली गे। माय माझी दयाघन माउली ॥

लपुनी जगतीं सूत्र ओढिते। हलवि चराचर बाहुली ॥ गे माय माझी ॥१॥
भवभय तापें तप्त दास हा। करि करुणेची साउली ॥ गे माय माझी ॥२॥
काममदादिक गांजिति निशिदिनीं। दूर करी अहितावली[१] ॥ गे माय माझी ॥ ३ ॥
दीन बाळ तव, नमुनी विनवी। ठाव देइं तव पाउलीं ॥ गे माय माझी ॥४॥

---

१ अहित म्हणजे शत्रु, अरि, रिपु. आवलि म्हणजे पंक्ति, समुदाय, समूह, संघ, वृंद. अतएव अहितावलि म्हणजे काम-क्रोधरूपि शत्रूंचा समुदाय.

भूत्वा यःस्वयमेव नृत्यति सदा ब्रह्मांडरंगावनौ ।
नित्यं नौमि नमामि तं नटवरं श्रीसाइनं सद्गुरुम् ॥

अर्थः—नाटककंपन्या, पांच व सात अंकीं नाटकें, दोन किंवा तीन अंकीं नाटिका (नाटकांत काम करणारीं) पुरुष व स्त्रीपात्रें, गायन, वादन व नर्तन आदि करून (नाटकांस लागणाऱ्या) सर्व कला, नाटक शास्त्र, नाटकास लागणाऱ्या यच्चावत् इतर सर्व वस्तु, नाटकापासून प्राप्त करून घेण्याची वस्तु (ध्येय) व नाटकास लागणारीं सामग्री, हीं सर्व आपणच होऊन ब्रह्मांडाच्या रंगभूमीवर रात्रंदिवस स्वतःच थैमान करणारे नटश्रेष्ठ श्रीसद्गुरु साइनाथमहाराजांचें मी निरंतर स्तवन व नमन करतों.

आद्य कालापासूनच एकामध्यें त्रित्वाचा अंतर्भाव

श्रुतिः (समष्टिः)

आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् । नान्यत्किंचन मिषत् ।
स ईक्षत लोकान्नु सृजा इति । —ऐतरेयोपनिषद् प्रथम खंड मंत्र १

५. भुजंगप्रयात

आधीं एकला एक आत्मा अरूपें[१] । तदिच्छोद्भवें[२] द्वैत माया स्वरूपें ।
तियेपासुनी[३] त्रित्वें[४] त्रैगुण्यें[५] झालें । अशी ऐतरेया श्रुती बोलें[६] बोले ।

मूळ वस्तुलाच स्फुरण होऊन तिला तीन मुखें निघून त्यापासून तीन निरनिराळीं स्वरूपें म्हणजेच दत्त-त्रिमुखत्वाचें प्रगटीकरण.

१ कोणत्याही प्रकारचा आकार, वर्ण नसलेला. २ त्याच्या इच्छेनें उत्पन्न झालें. ३ मायेपासून. ४ तीनपणा. ५ तीन गुणपणा (रज, सत्त्व, तम.). ६ वचन.

२९१

श्रुतिः (व्यष्टिः)

एकोऽहं बहुस्याम नान्यदस्तीति ॥

—तैत्तिरियोपनिषद् ब्रह्मवल्ली ६, अनुवाक् बृहदारण्यकोपनिषद् अध्याय १, ब्राह्मण ४

६ दिंडी

अहा " एकोऽहं " एकमुख गुरूंचें । द्वितियानन[1] तें " बहुस्याम "त्यांचें ।
" नान्यदस्तीति " तृतीयास्य[2] सांचें[3] । दत्तत्रिमुखत्व श्रुतिमुखीं कसें नाचे॥

७ स्रग्धरा

मी एकीएक होणें मज बहु, पहिली निर्गुणी स्फूर्ति[4] झाली ।
सद्वस्तु स्फूर्ति संगें प्रकृति गुण अशा द्वैतें[5] भासांस[6] श्यौली[7] ।
आभासें आत्मरूपीं नयनसुभंगशा[8] विश्वखेळासि खेळे ।
खेळीं ना लिप्त, तीचें नवल ! नच कदा अद्वितीयंत्व[9] मैळे[10] ॥

दत्तभक्तांची दत्तभक्ति प्रायः तीन प्रकारची आढळते. एकमुखी दत्तांची (मूर्ती, प्रतिमा, संतावतार सगुण परमात्मा) दत्त पादुकांची व त्रिमुखी दत्ताची. पैकीं एकमुखी दत्त क्वचित् , तसेच त्याचे भक्तही विरळा. दत्तपादुकांचीं स्थानें बरींच, तसे त्यांचे भक्तही पुष्कळ. त्रिमुखी दत्तमूर्ति व प्रतिमा असंख्य तसे त्यांचे भक्तही अगणित.

कोणत्याही खेळास तिघांची जरूर लागते. खेळणारा, खेळगडी व खेळसामग्री. खेळ एकांत कधींच होत नाहीं. परस्म्याच्या जगरूपि खेळास ही त्रित्वाची, त्रिपुटीची त्रैमूर्तींची म्हणजे दत्त-त्रिमुखत्वाची आवश्यकता आहे.

---

१ दुसरें मुख. द्वितीय=दुसरें, आनन=मुख. २ आस्य=मुख. ३ खरोखर. ४ स्फुरण Inspiration. ५ दोन. ६ मिथ्यात्व, खोटेपणा. ७ निर्माण केले. ८ डोळ्यास सुंदर दिसणारा. ९ एकपण. १० मलिन होत नाहीं, बिघडत नाहीं; नाहींसें होत नाहीं.

अद्वैत हें खेळास नालायक, द्वैत हें लंगडे, फक्तत्रिपुटी मात्र समर्थ. सृष्टि निर्माण करणें, तिचें पालन करणें व तिचा संहार करणें हाच परमात्म्याचा खेळ. हीं तीन स्वरूपें सृष्टि निर्माण करण्याच्या पूर्वीपासून त्यांच्या ठिकाणीं स्वतःसिद्ध आहेत.

विश्व प्रारंभाचे वेळीं विश्वकार्यार्थ परमात्मांनीं स्वतःचेच तीन भाग पाडून त्यांस तीन निरनिराळीं नांवें दिलीं.

८ अनुष्टुभ्

अस्य त्रैलोक्यवृक्षस्य। भूमौ विटप शाखिनः।
अग्रं मध्यं तथा मूलं। विष्णुर्ब्रह्मा महेश्वरः॥ —रुद्रहृदयोपनिषद्

एकाचे तीन विभाग करण्याचें प्रयोजन व त्यांचीं कार्यें

९ अनुष्टुभ्

कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा। कारणं तु महेश्वरः।
प्रयोजनार्थं रुद्रेण। मूर्तिरेका त्रिधाकृता॥ —रुद्रहृदयोपनिषद्

विश्वांतील पंचतत्त्वात्मक प्रत्येक वस्तूंत गुप्त त्रित्व म्हणजे गुप्त दत्तस्वरूप

१० आर्या

[१]कांचन, कंज[२], कृशानु[३], कलकल[४]कलकंठि[५] कृत्तिका[६] कांता[७]।
इति पंच भूतजात[८] त्रिगुणान्वित[९] दत्त, चिंति एकांता॥

वर वर्णन केल्याशिवाय अ, ऊ, म ॐकार, ऋग्, यजु, साम, ब्रह्मा,

१ सोनें. २ कमळ. ३ अग्नि. ४ अस्पष्ट मधुर शब्द. ५ मधुर शब्द करणारी कोकिला. ६ कृत्तिका नक्षत्र. ७ रमणीय. ८ पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश यांपासून निर्माण झालेले पदार्थ. ९ सत्त्व-रज-तम गुणांनीं युक्त.

विष्णु, महेश, अधिभूत, अधिदैव, अध्यात्म, क्षर, अक्षर, पुरुषोत्तम, गंगा, यमुना, सरस्वती, गार्हपत्य, आहवनीय दक्षिणाग्नि, ध्याता, ध्येय, ध्यान, उन्हाळा, पावसाळा, हिंवाळा, सकाळ, दुपार संध्याकाळ, वगैरे वगैरे ह्या सर्व त्रिपुटयांत दत्त स्वरूपच सामावलेलें आहे.

इतर देशांतील व धर्मातील त्रिमूर्तींची

म्हणजे दत्त-कल्पना

११ शार्दुलविक्रीडित

मंजुश्री, अवलोकितेश्वर तथाऽसीमप्रकाशा[1] बुधां[2]।
ख्रिस्तांची[3] त्रिनिटी पिता, सुत, पवित्रात्मा च एवं विधां[4]।
चीनांच्या शुभ फो, सनो समप समपओ, प्राचीन, ह्या देवता।
आसीरीस इसीस होरस अशा ईजिप मूर्ती मता[6]॥

१२ द्रुतविलंबित

अँसिरिया अनु, चेल हिया इति[7]। अहुरमझ्झद मिथ्र[8] सभा इति।
अँनल अमृत अर्क[10] तथैव वा[9]। भजति पारसिका तिन्हि या शिवा[11]॥

आतांपर्यंत त्रिरूपाची, त्रिमूर्तीची किंवा त्रिमुखी दत्तकल्पना अति पुरातन म्हणजे आद्य कालापासून स्वर्गात, वेदांत, मृत्युलोकांत, हिंदुस्थानांत व ज्ञात (माहित असलेल्या) जगांतील बहुतेक सर्व देशांत कशी रूढ झाली आहे, याचें संक्षिप्त विवेचन केलें. म्हणजे आतांपर्यंतचें विवेचन भूगोलांतील

---

१ असीम प्रकाश. २ बुद्धांच्या मंजुश्री, अवलोकितेश्वर व असीमप्रकाश ह्या तीन देवता. ३ त्रिनिटी Trinity त्रिमूर्ति Father, son & the holy Ghost; (पिता पुत्र व पवित्र आत्मा सैतान). ४ याप्रमाणें. ५ अस्माइति हें देवतेचें नांव आहे. ६ मानल्या गेल्या आहेत. ७ असीरिया देशांतील त्रिमूर्ति अनु, चेल व हिया. ८ अग्नि. ९ पाणी. १० सूर्य. ११ कल्याणकारक.

हे. आतां ह्या त्रित्वास म्हणजे त्रिमुखी दत्तकल्पनेस खगोलांतही मूर्तिमंत प्रत्यय मिळतो व तो अत्यंत आल्हादकारक, प्रेक्षणीय व अनुभवसिद्ध आहे.

खगोलांतील म्हणजे आकाशांतील नक्षत्र-स्वरूप त्रिमूर्तित्व म्हणज गोश्वानयुक्त अभिनंदनीय, प्रेक्षणीय, वंदनीय मननीय दत्तमूर्ति

र्गशीर्ष महिन्यांत येत असलेला वसंत ऋतु व मार्गशीर्षापासून होत असलेला वर्ष-प्रारंभ.

१३ आर्या

प्राचीन वेदकाळीं एके वेळीं वसंत संपातें
मृगनक्षत्रीं होता वर्षप्रारंभ ही तसा त्यांत ॥

---

१ क्रांतिवृत्त व विषुव वृत्त (The ecliptic & the Sun's equinoctia sage) हीं दोन वर्तुळें (circles) ज्या दोन बिंदूंत (points) एकमेकांस छेदतात, त्या प्रत्येक छेदनबिंदूस संपात (meeting together) म्हणतात. हीं दोन वृत्तें वर्तुळें म्हणजे सूर्याचे (वस्तुतः पृथ्वीचे) नक्षत्रांतून फिरण्याचे मार्ग आहेत. या दोन वरच्च सत्तावीस (हल्लीं अठ्ठावीस) नक्षत्रांचीं स्थाने आहेत. हे संपात दोन आहेत. तसंपात व शरत्संपात. यांपैकीं ज्या नक्षत्राजवळ सूर्य आला म्हणजे वसंत ऋतूला भ होतो, तो वसंतसंपात, व दुसरा शरत्संपात. या बिंदूपासून ९० अंशांवर असलेले दुसरे बिंदु, त्यांस अयनबिंदु म्हणतात. त्यांपैकीं एकास उत्तरायण व दुसऱ्यास दक्षिणन बिंदु असें म्हणतात. क्रांतिवृत्त स्थिर आहे. विषुववृत्त चल आहे. त्यामुळें त्यांना दणारे संपातबिंदूही चल आहेत व अयनबिंदूही चल आहेत.

१४ लावणी (जाउं नको रे विषयारविंची० या चालीवर)

त्रिभुवनसुंदर विश्वमंदिरीं नीलांबर[1] हें वितान[2] ॥
त्यावरि तारागण-हंडयामध्यि रत्नदीप[3] जणु छान ॥
तयांत मणिमय झुंबर सदृश तीन पुंजे शोभती ॥
ज्याते रोहिणी मृग आरद्रा ज्योतिर्विद बोलती ॥

दत्त-त्रिमुखांपैकीं पहिलें नक्षत्र-मुख

ब्रह्मदेव

१५ साकी

ह्या ताऱ्यांच्या तीन देवता वसंत समयीं दिसती ॥
पहिली यज्ञाब्दारंभाची[5] रोहिणि[6] रजः[7] प्रजापती[8] ॥
दृष्टी नभिं फेंका । प्रभुची लीला अवलोका ॥

दुसरें नक्षत्र-मुख

विष्णु

१६ साकी

क्षीरोदधि जणु नभगंगा[9] ही मृग[10]शिर सन्निध वाहे ॥

---

१ नील=निळें अंबर=आकाश=निळ्या रंगाचें आकाश. २ छत, चांदवा. (नक्षत्र किंवा तारा ह्या हंडया) त्यांत नक्षत्रांचें तेज हेच रत्नांचे दिवे. ४ राशि समूह. ५ पूर्वी नव्या वर्षास सुरवात झाली कीं, यज्ञ करण्यास सुरवात होत असे म्हणून वर्षप्रारंभाला यज्ञ-वर्षारंभ म्हणत. ६ रोहिणी नक्षत्राचा पुंजका. ७ रजोगुण ८ ब्रह्मदेव. ९ आकाशगंगा. याच आकाशगंगेला इंग्रजींत milky way असे म्हणतात. आकाशगंगा म्हणजेच क्षीरसागर व वैतरणा नदी. १० मृग नक्षत्राचा पुंजका

मृगशिर सात्विक विष्णु देवता क्षीरसागरीं राहे ॥
दृष्टी नभिं फेंका। प्रभुची लीला अवलोका ॥

तिसरें नक्षत्र–मुख

शंकर

१७ साकी

तमोगुणी जी रुद्र देवता आर्द्रापुंजीं विलसे ॥
नवल पहा हें त्रिमुखी दैवत नभिं कैसें तें शोभतसे ॥
दृष्टी नभिं फेंका। प्रभुची लीला अवलोका ॥

वरील आकाशस्थ नक्षत्ररूप दत्तगुरुजवळ असलेले वेदरूप कुत्र्यांचे दोन नक्षत्रपुंज व त्यांचें कार्य

१८ दिंडी

तीन पुंजासन्नीध दोन श्वानें[1]। पुंज दिसती रक्षिती देवयान[2] ॥

---

१ कुत्र्यांच्या आकृतीचे दोन नक्षत्रपुंजके. ह्या दोन कुत्र्यांस संस्कृतांत श्वन् व श्वन् म्हणजे लहान कुत्रा व मोठा कुत्रा असें म्हणतात. ग्रीक भाषेंत क्वान, प्रोक्वान इंग्रजींत कॅनिस मायनॉर व कॅनिस मेजॉर असें म्हणतात. (अथर्ववेद ६–८०–३). २ यान व पितृयान हीं देवलोकांत व पितृलोकांत जाण्याचीं दोन द्वारें आहेत. देवयान देवलोक) (देव=अमर, यान=मार्ग) म्हणजे आकाशाच्या वरचा भाग. तो प्रकाशित ज्ञात प्रदेश आहे व तेथें इंद्राचें राज्य आहे. पितृयान (पितरलोक) (पितृ=पितर, यान=मार्ग) म्हणजे आकाशाच्या खालचा भाग. हा अंधःकारमय व जलमय प्रदेश आहे, व तेथें यमाचें राज्य आहे.

देवयान ऊर्फ देवलोक व पितृयान ऊर्फ पितरलोक या दोन गोलार्धांना जोडण्याचें काम वसंत व शरत्संपात करतात. म्हणजे हीं संपातस्थानें देवयानाचीं ऊर्फ स्वर्गाचीं द्वारें होत.

हीं दोन द्वारें संरक्षण करण्याकरतां दोन द्वारांवर म्हणजे वसंत व शरत्संपात बिंदूजवळ वरील दोन कुत्रे (श्वानपुंज) आहेत.

302

एक मोठा लघु दुजा अनुपमेय[1] । वेदरायांचें चिन्ह सारमेयें[2] ॥

त्याचप्रमाणें दत्तगुरुजवळ असलेली गाय

१९ इंद्रवज्रा

गंगा[3] नभीं वैतरणा[4] तराया । नौका[5] तिथें ठेविलि देवराया ॥
गोरूप[6] नौभाँर[7] पडे भराया । मर्त्यां[8] वदे तार्क्ष्य[9] पुराण राया ॥

२० पद. राग धनाश्री, ताल दादरा

(मूर्तिमंत भीति उभी मजसमोर राहिली, या चालीवर)

मूर्तिमंत भासत ही मज शिरावरी नभीं[10] ॥

---

१ आसामान्य, अलौकिक. २ कुत्रा.

२–४ वेदांत व पुराणांत वर्णिलेली आकाशगंगा व क्षीरसागर गरुडपुराणां सांगितलेली वैतरणा नदी व इंग्रजींत म्हटला जात असलेला Milky way (दुग्धमार्ग दुधाचा रस्ता) हीं एकाच आकाशगंगेचीं निरनिराळीं नांवें आहेत. ५ नाव (दैवीं नावम् ऋग्वेद १०–६३–१०). ६ गाईच्या रूपानें. ७ नावेचें भाडें. ८ मेलेल्या मनुष्यास ९ तार्क्ष्य=गरुड. पुराणराया=पुराणाचे राजे,कर्ते, व्यास. मृत मनुष्यास यमलोकांत जाण्या करतां वैतरणा नदी तरून जावी लागते. ती तरून जाण्याकरतां तेथें देवानें एक नौका ठेविली आहे, तिला संस्कृतांत दैवीं नावम् असें म्हणतात व ग्रीक लोकांत आर्गोनेव्हि असें म्हणतात व हा नावेचा तारा मोठया कुत्र्याच्या ताऱ्याजवळ अगदीं हुबेहुब नावेच्या किंवा जहाजाच्या आकाराचा आहे. ह्या नावेंत बसून जाण्याचें भाडें गाईच्या रूपानें द्यावें लागतें, म्हणून मृताच्या नांवानें एक गाय द्यावी म्हणजे त्याला या नदीपलीकडे जाण्याचा नावेचा खर्च देतां येतो, असें गरुड-पुराणांत सांगितलें आहे.
१० आकाशांत.

तारकामयी[1] सुरम्य[2] *दत्तमाउली उभी ॥
उद्धरावयासि जगा मनुजरूप[3] घेउनी ॥
मेदिनी तलीं आली, भक्त-सुरभि[4] सौरभी[5] ॥ मूर्तिमंत० ॥

त्रित्वाचें पुन्हा एकत्व किंवा तीन मुखांचें पुन्हा एक मुख अथवा त्रिमूर्तीची पुन्हा एक मूर्ति

२१ स्वागता

[6]र्णनाभि उदरांतुनि काळें। सूत्रें[7] काढुनि विणी मग जाळें ॥
धांत तो धरि क्रिमी[8] जितें[9] माशा। [10]ग्रासि त्यासकट दावि तमाशा[11] ॥

---

१ नक्षत्रस्वरूप. २ सुंदर. ३ मनुष्याचें रूप. ४–५ भक्तांची आवडती कामधेनु. ६ कोळी Spider. ७ सूत. ८ सूक्ष्म जीवजंतु. ९ जिवंत. १० गिळून टाकतो.

* याप्रमाणें रोहिणी, मृग, आर्द्रा, नक्षत्रपुंजांच्या तीन देवता ब्रह्मा, विष्णु, महेश, देवयानाचीं दोन द्वारें राखणारे दोन कुत्रे, वैतरणा नदी उतरून पलीकडे घेऊन जाणाऱ्या नावेस भार किंवा भाडें (freight) भरण्याकरितां मृतांना द्यावी लागणारी गाय, या सर्व चिन्हांनीं अंकित असें आकाशस्थ तारकापुंजात्मक श्रीदत्तगुरूंचे हुबेहुब अत्यंत मोहक मूर्तिमंत स्वरूप पूर्णपणें दृक्प्रत्ययास येतें. यावरून त्रिमुखी दत्तगुरु हे केवळ भूगोलांतील सर्व प्रदेशांत व्याप्त आहेत असें नाहीं; ते खगोलांत अतएव अखिल विश्वांत व्याप्त आहेत असें सिद्ध होतें. " ओरायन " च्या अभावीं खगोलांतील या रम्य दत्तगुरुमूर्तीच्या अलौकिक प्रभुलीलेचा पत्ताही लागला नसता व ही मूर्ति आकाशाच्या कुशींत आणखी किती असंख्य कालपर्यंत अडकून पडली असती कोण जाणे ! ! ! ओरायनकारांनीं या बाबतींत सर्व ज्ञात जगास निःसंशय अत्यंत ऋणी करून ठेविलें आहे. ११ तमाशा=खेळ व खेळास ग्रासून टाकणें म्हणजे प्रलयकाळीं त्रिमुखाचें पुन्हा एकच मुख धारण करून ग्रसणें =खेळ संपविणें.

303

टाळी महाराजः—

दत्तचिदीश्वर साईराज। विरिंचि हरिहर श्रीगणराज.

(त्याप्रमाणें नामघोष १० वेळ करावा)

श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु दत्तमहाराज की जय।

„ „ „ ज्ञानेश्वर महाराज „ „

„ „ „ साईनाथ महाराज „ „

„ „ „ सर्व साधुसंतमहाराज „ „

श्रीकालाग्निशमन दत्तप्रभूस हार घालणें व बुका लावणें.

आकाशस्थ दत्तगुरुचरणकमलांतील मकरंद खाण्यांत बालभृंगाचें लौलुप्य

(बुका लावण्याच्या वेळीं म्हणण्याचें पद.)

२२ पद. राग हमीर-कल्याण; ताल त्रिवट

(ब्रम्ह पाहिलें० या चालीवर)

ओरायन[1] बोलें। अहाहा ओरायन बोलें ॥
अगणित निशिदिनिं कुशि[2] सांकडली[3]। प्रणवरूप[4] दत्तगुरु मूर्ति ही।
नीलांबरं[5] खोले[6] ॥ अहाहा ॥ ध्रु. ॥
वेदराशि हे बहुवस भाग्यें। नक्षत्रोदरिं शिरुनी धैर्यें। श्वङ्गो[7] होउनि

---

१ ओरायन हा ग्रीक शब्द आहे. हा मूळ आग्रहयण या संस्कृत शब्दावरून झाला आहे. आग्रयण हें मृगशीर्ष नक्षत्रपुंजाच्या आग्रहायण या नांवाचें मूळ स्वरूप आहे. आग्रहायण हें मार्गशीष महिन्याचें नांव आहे. २ पोटांत. ३ अडकून राहिली. ४ ओंकाररूप म्हणजे अ, उ, म रूप म्हणजे अ=तमोगुण, उ म्हणजे रजोगुण व म=सत्व गुण. तमाची देवता शंकर, रजाची ब्रह्मदेव, व सत्वाची विष्णु म्हणजे प्रणवरूप ओंकारांत दत्तरूप भरलेलें आहे. ५ निळे रंगाचें आकाश. ६ प्रकट केले. ७ श्वन् कुत्रा व गो=गाय.

अति चातुर्यें । सन्निध त्यां[1] ठेले । प्रभूच्या, सन्निध त्या ठेले हरीच्या, ।
देवाच्या अगणित निशिदिनिं० ॥ १ ॥

नैसर्गिक ही अगम्य लीला । दावित साई-शंकर भोला । निरखुनि
वाटे मोद मनाला । विद्वज्जन डोले ज्योतिर्विद, डोले
प्रेक्षकजन, साधूजन । अगणित निशिदिनिं ॥ २ ॥

आकाशाच्या ब्रह्मानंदीं । साईदत्तांघ्रीं[2] अरविंदीं[3] । बालीली[4] मन मधु
म[6]करंदीं । गुंगचि हो झालें । लुब्धचि हो झालें
मग्नचि, दंगचि । अगणित निशिदिनीं ॥ ३ ॥

पूर्वरंग समाप्त

---

१ त्या दत्तप्रभूजवळ. २ दत्तचरण. ३ कमलीं. ४ बालभृंग, मधुकर, षट्पद
भृंगा=५ गोड. ६ मध.